

TROPARUL PASCAL ÎN DIALECTUL AROMÂN DIN CODICELE LUI KOSTA CEPI VITHKUQARI (COSTA CEPI DIN BITCUCHI)¹

BARDHYL DEMIRAJ

1. CUVÂNT INTRODUCATIV

Tema articolului nostru este dată de un document scris în aromână, datând din anii '20 ai secolului al XIX-lea, care, deși amintit de destulă vreme în literatura de specialitate, a fost ignorat și nu a fost înregistrat ca atare în moștenirea scrisă a dialectului. Am folosit intenționat precizarea *de destulă vreme* dorind să accentuăm faptul că nu autorul rândurilor de față este primul care atrage atenția asupra existenței documentului în moștenirea în timp și în spațiu, fie și modestă atât cât o cunoaștem azi, a scrisului în dialectul aromân. Așadar, din motive care rămân a fi lămurite, acest text nu a fost inclus până acum în moștenirea culturală a aromânilor.

Imboldul de a studia această „nouă” mărturie scrisă ne-a fost dat de citirea ediției critice exemplare din 1962 a *Liturghierului aromânesc* datorată Matildei Caragiu-Marioțeanu. Textul *Liturghierului* a fost descoperit în 1939 între manuscrisele Bibliotecii Naționale din Tirana de către cărturarul autodidact albanez Ilo Mitkë Qafëzezi, care, în anii '39-'40 ai secolului trecut, a trimis colegilor de la Universitatea din București, Theodor Capidan și Victor Papacostea, o fotocopie. O altă fotocopie a trimis-o gazetei „Universul” din București.

Legătura manuscrisului *Liturghierului aromânesc* cu manuscrisul nostru – să-l numim „demult descoperit, dar necunoscut” – este foarte simplă. Matilda Caragiu-Marioțeanu își completează monografia pe care a publicat-o în 1962 cu două articole lămuritoare cu care Qafëzezi a însoțit fotocopiile manuscrisului la trimiterea lor la Institutul de lingvistică din București în 1957 (Caragiu-Marioțeanu 1962: 9–12, cu note). Articolele, pe care Qafëzezi le-a publicat în presa albaneză a anilor 1939–1940 (alte precizări lipsesc), au fost redactate de Matilda Caragiu-Marioțeanu în anexa cărții sale în original, adică în albaneză (p. 157–161). În cel de al doilea, Ilo Mitkë Qafëzezi, relatând despre descoperirea *Liturghierului aromânesc*, dă, între altele, informația următoare:

¹ Traducere din limba albaneză de Cătălina Vătășescu (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române).

Është i dyti rast, por më i lumurë, që po më bie fati të takonj në Shqipëri gjurma të vjetëra shkrimi të vllahrishtes, për kënaqësi të shumë të tre miqvet të mij profesorë universitarë të Bukureshtit: Rasti i parë ka qënë në [Kishën – B.D.] Shën Pjetër te Vithkuqit në dorëshkrimin shqip të Dhaskall Kostë Xhepit, që e zbulova vjet atje (gushtovjeshtë 1938), teku, ndëmost të dy faqevet elenishte të dorëshkrimit – faqja 119 dhe një tjetër – gjeta të shkruar vllahrisht „hristosanésti” (in vivere-n).

As në Voskopoje, në Berat dhe në Korçë, nuk kam gjetur dot gjer më sot të tjera gjurma shkrimi të vllahrishtes që na e dëgjon veshi përditë ndër vëllezërit t’anë bashkëqytetarë vllahë : voskopojarë, frashërrjotë e myzeqarë.

(Este al doilea prilej, dar mai fericit, că am norocul să întâlnesc în Albania urme vechi ale scrisului în aromână, spre marea bucurie a celor trei prieteni ai mei profesori la Universitatea din București: prima oară a fost la [biserica – BD]) Sfântul Petru din Vithkuq unde anul trecut (în august 1938) am dat peste manuscrisul albanez al lui Dhaskall Kosta Xhepi, unde, între două pagini în greacă ale manuscrisului – p. 119 și următoarea –, am găsit scris aromânește „hristosanéstin” (in vivere-n) [Hristos a înviat].

Nici la Voskopja (Moscopole), [nici la] Berat și Korça (Corcea) nu am găsit deloc până azi alte urme ale scrisului aromânei, pe care o auzim în fiecare zi între frații noștri concetățeni aromâni: moscopoleni, fărșeroși și muzechiari) (Caragiu-Marioțeanu 1962:159 și urm.).

Cine era acest Dhaskal Kostë Xhepi, mai precis Dhaskal Kostë Cepi (alias Vithkuqari)/Dascălul Costa Cepi din Bitcuchi și unde se afla acest monument aromânesc scris le aflăm parțial la sfârșitul primului articol trimis de Qafëzezi în 1957:

... Kjo është e dyta herë që z. Qafëzezi zbulon në Shqipëri gjurma shkrimesh dakoromane vllahrishte, të panjohtura në botën diturore. Te parat i ka gjetur në Vithkuq të Korçës, në disa radhë të tilla të interkalluara në dy faqe të dokumentit lingvistik shqip të Dhaskall Kostë Xhepi – Vithkuqarit të vjeteve 1820–1822

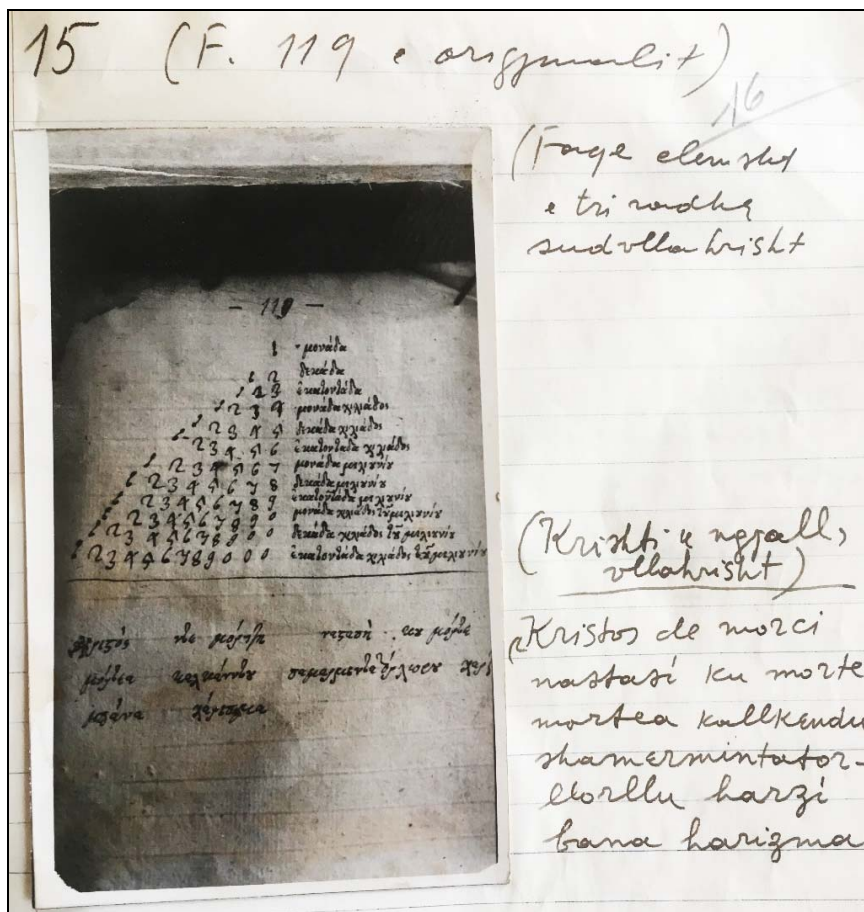
(Aceasta este a doua oară când domnul Qafëzezi descoperă în Albania urme de scrieri *dacoromane vlahe* [= aromânești], necunoscute lumii științifice. Primele le-a găsit în Vithkuq/Bitcuchi lângă Korça/Corcea, și anume câteva rânduri intercalate pe două pagini în albaneză ale unui manuscris al lui Dhaskall Kostë Xhepi [Dhaskall Kostë Cepi] din Vithkuq, din anii 1820–1822) (Caragiu-Marioțeanu 1962: 157 și urm.).

Mai multe despre acest manuscris „demult descoperit, dar necunoscut” aflăm din lucrarea cu caracter enciclopedic a lui Dimitër Shuteriqi despre mărturiile scrise în ținuturile locuite de albanezi:

Qafëzezi ka zbuluar një kodik vithkuqar, që K[ostë] Cepi ose Xhepi mbajti në pjesën më të madhe greqisht, me lëndë didaskalike, ku gjenden edhe 22 fl. shqip. Gjithsej 174 fq. [...] Fq. 119 gjendet „Krishti u ngjall”

arumanisht, me alfabet grek. Po e japim sipas transkriptimit të Qafëzezi: *Kristos de morci nastasi ku morte mortea kallkendu sham[e]mintatorllollu* [sic. – B.D.] *harzi bana harizma*. Është e katra herë që e gjejmë arumanishten të shkruar në Shqipëri me gërmat greke, që prej N[ektar] Terpos, pastaj Kavalliotit dhe Dhaniil Voskopojarit.

(Qafëzezi a descoperit un codice în Vithkuq, pe care K[ostë] Cepi sau Xhepi l-a ținut în cea mai mare parte grecește, cu materie didactică, unde se află și 22 de pagini în albaneză. Cu totul 174 p. [...] La pagina 119 se află „Hristos a înviat” aromânește cu alfabet grecesc. Îl reproducem după transcrierea lui Qafëzezi: *Kristos de morci nastasi ku morte mortea kallkendu sham[e]mintatorllollu* [sic. – B.D.] *harzi bana harizma*. Este pentru a patra oară când găsim aromâna scrisă în Albania cu litere grecești, întâi de către N[ektar] Terpo, apoi de Kavallioti și Daniil Moscopoleanul) (Shuteriqi 1976: 176).

Sursa: AQSH, Cota: Ilo M. Qafëzezi 1938, Dosar 18, pag. 15.

Încercările noastre de a da de urma *Codicelui* lui Kostë Cepi-Vithkuqari nu au avut succes până azi. Am putea spune că, între timp, fie s-a pierdut, fie a fost acoperit de uitare în vreo bibliotecă privată. Trebuie, însă, să adăugăm că norocul nu ne-a ocolit cu totul, pentru că în cercetările pe care le-am făcut în Arhiva Centrală de Stat a Republicii Albania (AQSH), chiar în multele dosare unde se găsește moștenirea manuscrisă a lui Ilo Mitko Qafëzezi, am putut descoperi, cel puțin, în dosarul cu cota <Ilo M. Qafëzezi 1938, Dosja [Dosarul]18> câteva fotografii după pagini disparate din acest *Codice*, scrise mai ales în greacă și albaneză, precum și pagina atât de dorită, nr. 15, care a dat sens și conținut articolului de față. Pe această pagină este lipită o fotografie a Troparului de Paști aromân, făcută de pe *Codicele* citat mai sus și care are ca autor pe Kostë Cepi-Vithkuqari. Fotografia o punem mai jos la dispoziția cititorului în formă digitalizată:

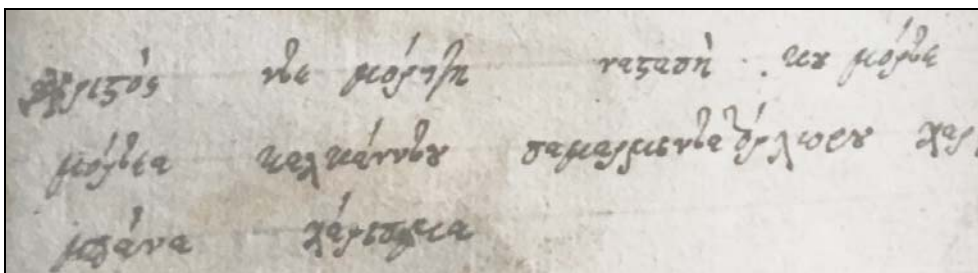
Cum se vede și din copia scanată a materialului din arhiva lui Ilo Mitko Qafëzezi, avem de-a face cu o fotografie a paginii originale din *Codice*, pe care Qafëzezi a lipit-o pe o pagină a carnetului său de notițe cu dimensiunile 15 × 25 cm și căreia i-a adăugat cu creionul pe margini următoarele precizări: a) sus, lângă numărul paginii din carnetul său, 15, explică în paranteze că este vorba de pagina 119 a originalului, așadar a *Codicelui* (<[faqe] 119 e origjinalit>); b) dreapta sus scrie: pagină în greacă și trei rânduri în vlahă de sud (<(Faqe elenisht | e tri radhe | sudvllahrisht)>) și c) în dreapta jos dă titlul: Hristos a înviat, în vlahă (<(Krishti u ngjall, | vllahrisht)>), împreună cu textul transliterat al Troparului de Paști, cu alfabetul albanez pe care îl folosea, după cum urmează: <Kristos de morci | nastasi ku morte | mortea kallkendu | shamermintator– | llorllu harzi | bana harizma>².

2. REPRODUCEREA, TRANSLITERAREA ȘI TRANSCRIEREA TEXTULUI AROMÂNESC

Informațiile în legătură cu împrejurările „redescoperirii” acestui monument scris aromânesc, ca și cu existența cel puțin a unei fotocopii a paginii din documentul original și cu eforturile lui Qafëzezi, descoperitorului textului, de a-l transcrie cu alfabetul latin folosit pentru scrierea albanezei sunt elemente absolut necesare pentru prima etapă a cunoașterii monumentului în discuție. În faza următoare ne propunem ca, pe lângă reproducerea fotografică (I), să oferim reproducerea în facsimil (IIA) și reproducerea diplomatică (IIB) a textului, adăugând apoi transliterarea lui cu codul alfabetic latin de azi al (a)românei (IIIA), ca și transcrierea fonetică și rostirea aproximativă ținând seama de Alfabetul fonetic internațional (IIIB):

² În scrierile sale în albaneză Qafëzezi folosește regulat epsilon < ε > pentru sunetul notat cu < ë > în albaneza literară contemporană.

I. Fotografia scanată a textului aromânesc

II. Reproducerea textului ca facsimil (A) și reproducerea diplomatică lărgită (B)

A1 Χριστὸς ντε μὸρτζη νασαση̃ . κϣ μὸρτε

B1 Χριστὸς ντε μὸρτζη νασαση̃, κϣ μὸρτε

A2 μὸρτεια κελκάνντϣ σαμαρμιντα(το)ρλωρϣ χαρζ̃°

B2 μὸρτεια κελκάνντϣ σαμαρμιντατόρλωρου χαρζ̃[ή]

A3 μπάνα χάρισμα

B3 μπάνα χάρισμα.

Observații redacționale:

- a) În încercarea de a reproduce cât mai exact textul original facsimilat (IIA) nu am avut la dispoziție fonturi electronice care să redea perfect toate ligaturile și fiecare variantă de literă care apar în text. Ne-am dat silința să rezolvăm aceste dificultăți, fie și provizoriu, căutând și găsind caractere asemănătoare grafic, care pot avea, însă, propriu-zis alte valori funcționale, sau stabilind în paranteze rotunde soluția ligaturilor, comp. (το)=[to]. Oricum, aceste soluții alternative care ne-au fost impuse de împrejurări nu creează confuzii în citire, pentru că în reproducerea diplomatică lărgită (IIB) a textului toate ligaturile și variantele grafice sunt explicate și unificate după cum urmează:

– <5>= <στ> = [st]

– <ϣ> = <ου> = [u]

– <(το)> = <τό> = [tó]

– <τ̃> = <τ̃̃> = [ts]

- b) În textul original observăm un punct în mijlocul primului rând <... νασαση̃. κϣ ...>, care poate fi interpretat foarte bine și ca un semn grafic pentru a marca o pauză în timpul citirii cu voce tare a textului. Oricum, era de așteptat

același procedeu și în mijlocul rândului al doilea <... καλκάνντϛ [...] σαμαρμιντατόρλωϛ ...>

- c) Fotografia originalului dă loc la speculații, pentru că rândul al doilea pare a nu fi fost fotografiat în întregime la sfârșit. Qafëzezi, care a avut la dispoziție documentul original, își completează – după câte se pare, corect – transliterarea cu echivalarea <-ή> ={-i} pentru vocala accentuată de persoana a treia singular a perfectului simplu: /harzi/. Această soluție am reținut-o și noi în reproducerea diplomatică lărgită adăugând-o între paranteze drepte. În reproducerea textului ca facsimil am operat cu un cerculeț la sfârșitul grafiei, cum se procedează de obicei în reproducerea de acest fel.

III. *Transliterarea (IIIA) și transcrierea fonetică (IIIB) a textului aromânesc*

A1 Christos de morți năstăsi | cu morte

B1 [ˈχris.tos de ˈmor.tsi nəs.tə.ˈsi | ku ˈmor.te]

A2 morte ca calcânduș amărmintătorloru hărz[i]

B2 [ˈmor.tea kał.ˈkən.duʃ˘a.mər.min.tə.ˈtor.fo.ru hər.ˈzi]]

A3 bana harisma.

B3 [ˈba.na ˈha.ri.sma]

Observații redacționale:

Textul nu prezintă dificultăți de receptare din partea cititorului obișnuit, în cazul în care cunoaște caracteristicile gramaticale ale aromânei (din spațiul albanofon) ca și acele unități lexicale speciale care nu se folosesc în Troparul Învierii lui Christos în româna actuală, comp.:

Hristos a înviat

Din morți

Cu moartea pre moarte călcând

Și celor din morminte viață dăruindu-le.

Privind din această perspectivă, observăm:

- a) Pe primul rând, folosirea perfectului simplu (persoana a III-a singular) a verbului ar. (*a*)*năstăsescu* „a învia” (gr. ἀναστήνω „id.”, Papahagi 1963: 101, 733).
- b) Pe rândul al doilea, scrierea fără pauze < σαμαρμιντα(το)ρλωϛ > capătă sens numai prin desprinderea inițialei < σ- > de corpul principal al cuvântului: / ș~ amărmintătorloru / = și înmormântaților (le dăruie viața); *mărmintător* „celui qui est dans la tombe”, „în mormântat” (Papahagi 1963: 668).
- < χαρζ° > = < χαρζ[ή] > = /hărzí/ este fără îndoială forma de persoana a III-a sing. a perfectului simplu al verbului (*a*)*hărzescu* „accorder, gratifier”, „a dăruie” < gr. χαρίζω „id.” (Papahagi 1963: 72).

- c) Pe rândul al treilea apare, pe lângă numele *bană*, *bana* „vie”, „viață” (Papahagi 1963: 191), împrumutul *hárismă*, *hárisma* „grâce; don; qualité”, „grație” < gr. χάρισμα „cadeau, présent” (Papahagi 1963), cuvânt cu care se încheie și troparul în grecește.

3. LOCUL TEXTULUI ÎN MOȘTENIREA SCRISĂ ÎN DIALECTUL AROMÂN DIN SPAȚIUL ALBANOFON

În încheiere ne referim la locul ocupat de acest text în tradiția scrierii în aromână. Atâta timp cât *Codicele* în discuție datează din anii 1820–1822 avem dreptul să așezăm Troparul de Paști, având ca autor, după toate probabilitățile, pe Papa/Dhaskal Kostë Cepi-Vithkuqari, în așa-numita primă fază a culturii scrise aromânești care se încheie cel mai târziu în anii '40 ai secolului al XIX-lea (Kahl&Prifi 2016: 38). Acest monument rezultă că este ultimul în ordine cronologică ținând seama și de ceea ce știm despre cultivarea aromânei în prima ei perioadă, așa cum apare azi, în spațiul albanez, unde strălucesc mai ales scrierile lui Nectarie Terpo (1731), Anastas Kavalioti (1770), *Liturghierul aromânesc* (secolul al XVIII-lea, vezi, pentru periodizarea vechii literaturi în dialectul aromân, și Caragiu-Marioțeanu 1962: 111–122) și Daniil Moscopoleanul (1797, 1802)³.

Comparând cu această tradiție a scrisului în aromână observăm că textul Troparului de Paști nu aduce nici o îmbunătățire sau noutate în codul alfabetic cu care e scris dialectul aromân cu litere grecești. Se poate spune că autorul nostru, după toate probabilitățile Kosta Cepi Vithkuqari/Costa Cepi din Bitcuchi, nu a avut drept scop în sine să contribuie la cultivarea aromânei prin folosirea unui cod alfabetic care să se deosebească de cel grecesc. Având în vedere că aceleași fapte se văd și în partea din *Codice* în care se află câteva bucăți liturgice în albaneză (aproximativ 22 de pagini), care au fost puse pe hârtie fără îndoială de același autor, se poate ajunge la încheierea că el a scris din necesități personale didactice. Fiind un bun cunoscător al celor trei limbi, nu a avut niciun fel de greutate să schimbe registrul lingvistic în ceea ce privește regulile de citire într-o limbă sau alta. Văzut din această perspectivă, documentul în discuție este o mărturie în plus a conviețuirii culturale și economice în cadrul unei populații multietnice din Arealul Cultural ortodox aflat în Sudul spațiului albanofon.

SURSE

AQSH: Sig.: Ilo M. Qafëzezi 1938, Dosja 18.

³ În amănunt, Demiraj 2019.

BIBLIOGRAFIE

- Caragiu-Marioțeanu 1962 = Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier aromânesc. Un Manuscris anonim inedit*, București, Editura Academiei Române.
- Demiraj 2019 = Bardhyl Demiraj, *Inscripțiile în albaneză și în aromână de pe Gravura de la Ardenița*, în *Omagiu Profesorului Grigore Brâncuș. La 90 de ani*, Gh. Chivu, Cătălina Vătășescu (editori), București, Editura Universității București, p. 161–183.
- Kahl & Prifti 2016 = Thede Kahl, Elton Prifti, *Geschichte der Kodifizierung des Aromunischen*, în *Romanische Kleinsprachen heute. Romanistisches Kolloquium XXVII (Tübinger Beiträge zur Linguistik)*, Wolfgang Dahmen, Günter Holtus, Johannes Kramer, Michael Metzeltin, Wolfgang Schweickard, Otto Winkelmann (editori), Tübingen, Narr Francke Attempto Verlag, p. 33–65.
- Papahagi 1963 = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, Editura Academiei Române.
- Shuteriqi 1976 = Dhimitër Shuteriqi, *Shkrimet shqipe në vitet 1332–1850*, Tiranë.

LMU München/Universität München